

Козаченко О.В.

*Миколаївський інститут
права Національного
університету «Одеська
юридична академія»,
завідувач кафедри
кримінально-правових
дисциплін, доктор
юридичних наук, професор*

Kozachenko O.V.

*Mykolayiv Law Institute of
National University «Odesa
Law Academy», the head of
criminal disciplines chair,
Doctor of Law, Professor*

ДЕФІНІЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ДОМІНУВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Немає сенсу переконувати у важливості тієї ролі, яку відіграє кримінальна відповідальність у кримінальному праві, оскільки кримінально-правова доктрина, йдучи шляхом пошуку лаконічних, але ємких характеристик змісту кримінального права, визначає останнє в якості сукупності правових норм, що встановлюють ознаки злочинного діяння і види відповідальності за його вчинення.

Необхідно відзначити, що дискусії щодо змісту поняття кримінальної відповідальності в науці кримінального права точаться тривалий час, у результаті чого склалася значна кількість концепцій, які пропонують власні трактування змістовних ознак кримінальної відповідальності, розглядаючи останню під різними кутами зору. Зокрема, кримінальна відповідальність визначається як покарання (С.Н. Братусь, І.С. Самощенко); реалізація правової санкції (О.Е. Лейст, Н.А. Орловська); реакція суспільства на правопорушення (А.А. Тер-Акопов); обов'язок відзвітувати перед державою (М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський); обов'язок перетерпіти певні позбавлення (Ю.В. Баулін, Т.О. Гончар); особливий вид правовідносин (Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Панов, І.І. Чугунніков); осуд (І.С.Ной К.Ф. Тихонов); примусовий кримінально-правовий захід (Я.Ю. Кондратьєв, В.І. Осадчий) та багато інших дефініцій.

Проаналізувавши різні підходи до розуміння кримінальної відповідальності, можна зробити висновок, що більшість із зазначених концепцій мають право на існування з тих позицій, що кожна з них виділяє одну

з ознак кримінальної відповідальності в якості суттєвої, домінантної властивості такої відповідальності. Уявляється, що більшість наведених концепцій не мають антагоністичного характеру і можуть бути об'єднані в одній дефініції інтегративного розуміння кримінальної відповідальності, однак з акцентуванням на визначальній властивості, яка полягає в тому, що кримінальна відповідальність – це кримінально-правовий захід.

Під кримінальною відповідальністю слід розуміти сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод.

На підставі запропонованого визначення кримінальної відповідальності можна виділити її наступні ознаки. Кримінальна відповідальність являє собою систему (взаємопов'язану сукупність) кримінально-правових заходів. У свою чергу кримінально-правовий захід – це система прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства. Відповідно, кримінально-правовий захід уособлює збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу, шляхом поєднання прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу. Домінування того або іншого способу правового впливу (примус або заохочення) створює підстави для виділення в межах кримінальної відповідальності примусових (покарання, судимість) або заохочувальних (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання) кримінально-правових заходів.

Крім того, кримінальна відповідальність реалізується в межах публічних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких виступає держава в особі уповноважених органів та посадових осіб. Відповідна ознака кримінальної відповідальності не заперечується і у випадку, коли кримінальна відповідальність встановлюється на засадах угоди про визнання винуватості або угоди про примирення (Глава 35 КПК України), оскільки укладена угода підлягає затвердженню з боку суду і тільки після цього забезпечується трансформування її (угоди) змісту у вирок.

Суттєвою ознакою кримінальної відповідальності є позбавлення, яке реалізується через обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, перетерпіти передбачені кримінальним законом обмеження прав

і свобод. Характер та обсяг обмежень визначається кримінальним законом. При цьому виникнення та існування кримінальної відповідальності пов'язується з реалізацією охоронних кримінально-правових норм, диспозицією яких визначають склади злочинів, а в санкціях встановлюється характер та розмір обмежень, які можуть бути покладені на особу, що своєю поведінкою допустила вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Слід враховувати, що кримінальна відповідальність обумовлюється виключно вчиненням особою кримінального правопорушення. Відповідно, кримінальна відповідальність не може застосовуватися до осіб, які вчинили правомірні дії (крім випадків позитивної постзлочинної поведінки особи, яка розглядається як підстава для застосування заохочувальних заходів кримінальної відповідальності) або дії, які хоча і визнаються протиправними (адміністративне, дисциплінарне, процесуальне правопорушення, цивільно-правовий делікт), однак не віднесені законом до кримінальних правопорушень. Не застосовується кримінальна відповідальність до особи і у випадку, коли у вчиненому діянні мають місце формальні ознаки кримінального правопорушення, але у зв'язку з прямою вказівкою закону (обставини, що виключають злочинність (Розділ VIII Загальної частини КК України), малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України) діяння) кримінальна відповідальність виключається.

Особливою ознакою кримінальної відповідальності слід визнати спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності та її подальшої реалізації, який визначається положеннями Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України.

Розуміння кримінальної відповідальності як системи заходів кримінально-правового впливу, крім можливих зауважень, які не виключаються при прискіпливому аналізі, має і низку позитивних моментів, які в цілому нівелюють підстави для критики і розглядаються як аргументи на користь запропонованого поняття кримінальної відповідальності.

По-перше, розуміння кримінальної відповідальності як системи заходів кримінально-правового впливу дає можливість розглядати останній як такий, що має чітко визначені темпоральні (часові) та змістовні межі, що є притаманним для будь-якого кримінально-правового заходу. При інших підходах до розуміння кримінальної відповідальності (кримінальна відповідальність як обмеження прав і свобод, як реакція на правопорушення, як реалізація санкції та інші) остання розглядається як певний перманентний правовий стан особи, час (момент виникнення та закінчення) та зміст (можливий характер правового впливу) існування

якого безапеляційною точністю не відзначається. Таким чином, розуміння кримінальної відповідальності як правового заходу впливу забезпечує реалізацію визначеної принципом верховенства права такої вимоги сьогодення, як точність кримінального закону, стрижневим положенням якого була і залишається кримінальна відповідальність.

По-друге, поряд з іншими кримінально-правовими заходами (примусові заходи медичного та виховного характеру, заходи до юридичних осіб та інші), що не характеризуються ознакою позбавлення, яка є об'єктивною суттєвою властивістю кримінальної відповідальності як особливого виду соціальної та юридичної відповідальності, кримінальна відповідальність являє собою окремих елемент всієї системи заходів впливу. Системне розуміння кримінально-правових заходів, серед яких особливе місце надається кримінальній відповідальності, дає можливість визначити не тільки межі, але й інтенсивність правового впливу без надлишковості («впливу із запасом»), який має місце при застосуванні багатofункціональних кримінально-правових заходів, таких як покарання у виді позбавлення волі.

По-третє, комплексне розуміння структури кримінальної відповідальності створює засади для оптимізації такої системи заходів відповідальності шляхом нормативного закріплення нових заходів і відмови від тих, застосування яких суперечить новітнім принципам кримінального права або є малоефективними. Таким чином, кримінальна відповідальність може розглядатися як певний правовий конструкт, кожний з елементів якого може бути трансформований з метою оптимізації правового впливу без необхідності перегляду розуміння кримінальної відповідальності в цілому.

По-четверте, досліджуваний підхід дає можливість для виділення заходів, що відзначаються не тільки очевидно домінуючим примусовим способом регулювання порушених вчиненням кримінального правопорушення соціальних відносин, але й заохочувальним впливом, який створює стан соціальної справедливості у процесі правої оцінки постзлочинної поведінки особи. Соціальна справедливість в умовах розбудови громадянського суспільства і домінування принципу верховенства права в частині кримінальної відповідальності вимагає врахування наступних орієнтирів: по-перше, за кожне вчинене кримінальне правопорушення особа зобов'язана перетерпіти позбавлення в межах кримінальної відповідальності; по-друге, вид та межі позбавлень повинні відповідати характеру суспільної небезпеки як діяння, так і особи, яка його вчинила;

по-третє, позитивна постзлочинна поведінка повинна оцінюватись застосуванням заходів реабілітаційно-заохочувального впливу.

По-п'яте, використаний підхід дає можливість для виділення стадій та етапів реалізації кримінальної відповідальності, що значним чином конкретизує інструментальне призначення кримінальної відповідальності. Зокрема, перша стадія – виникнення кримінальної відповідальності – пов'язується з моментом вчинення деліктоздатною особою кримінального правопорушення (закінчене правопорушення) або вчиненням діянь, які визначені законом як такі, що мають ознаки приготування або замаху на вчинення кримінального правопорушення (незакінчене правопорушення), за умови що для такої ситуації не передбачаються спеціальні обмеження щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. Друга стадія – притягнення до кримінальної відповідальності (початок реалізації кримінальної відповідальності) – пов'язується з моментом повідомлення особи про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення. На перших двох стадіях кримінальна відповідальність існує у формі так званої потенційної кримінальної відповідальності, яка визначена законом, однак ще не персоніфікована. Третя стадія – реалізація кримінальної відповідальності – пов'язується з моментом набрання законної сили обвинувальним вироком суду, в якому здійснюється індивідуалізація кримінальної відповідальності з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних характеристик як діяння, так і особи, яка його вчинила. На цій стадії кримінальна відповідальність набуває ознак конкретизованої відповідальності, тому що нормативно встановлені обмеження прав і свобод правопорушника отримують визначені вид та міру таких обмежень. Реалізація примусової кримінальної відповідальності здійснюється в певних кримінально-правових формах, що одночасно дає можливість розглядати їх в якості етапів реалізації кримінальної відповідальності «по горизонталі». Така можливість продиктована тим, що кожний наступний етап реалізації примусової відповідальності пов'язаний з попереднім, утворюючи тим самим систему кримінально-правових заходів впливу, до якої відносяться: засудження особи, призначення особі покарання, судимість. Четверта стадія – закінчення кримінальної відповідальності – пов'язується з моментом погашення або зняття судимості, після настання якого щодо особи не можуть застосовуватися заходи примусової кримінальної відповідальності, оскільки припиняється обов'язок особи перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення.

Зазначене дає можливість зробити висновок, що кримінально-правова доктрина, здійснюючи пошук адекватної сучасним вимогам дефініції кримінальної відповідальності, повинна орієнтуватися на принцип верховенства права, домінування якого забезпечує розбудову правової та соціальної держави та належного функціонування інститутів громадянського суспільства на засадах визнаних соціальних орієнтирів.

Козаченко О.В. Дефініція кримінальної відповідальності в умовах домінування принципу верховенства права

Статтю присвячено аналізу кримінальної відповідальності у кримінальному праві. Дискусії щодо змісту поняття кримінальної відповідальності в науці кримінального права точаться тривалий час, у результаті чого склалася значна кількість концепцій.

Під кримінальною відповідальністю слід розуміти сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод.

На підставі запропонованого визначення кримінальної відповідальності можна виділити її ознаки. Кримінальна відповідальність являє собою систему (взаємопов'язану сукупність) кримінально-правових заходів, кримінальна відповідальність реалізується в межах публічних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких виступає держава в особі уповноважених органів та посадових осіб. Особливою ознакою кримінальної відповідальності слід визнати спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності та її подальшої реалізації, який визначається положеннями Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України.

Зазначене дає можливість зробити висновок, що кримінально-правова доктрина, здійснюючи пошук адекватної сучасним вимогам дефініції кримінальної відповідальності, повинна орієнтуватися на принцип верховенства права, домінування якого забезпечує розбудову правової та соціальної держави та належного функціонування інститутів громадянського суспільства на засадах визнаних соціальних орієнтирів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінально-правовий захід, ознаки кримінальної відповідальності.

Kozachenko O.V. The definition of criminal responsibility in terms of the dominance of the rule of law

The article is devoted to analysis of criminal liability in criminal law. Discussions on the content of the concept of criminal responsibility in the science of criminal law sustained for a long time, resulting in a significant number of existing concepts.

Under criminal responsibility should be understood as a set of criminal compulsory measures and incentive effects, which are used by law the state to ensure compliance

by the person who committed the criminal offense of duty required by law to endure restrictions on rights and freedoms.

Based on the proposed definition of criminal responsibility can distinguish its features. Criminal liability is a system (a set of interconnected) criminal actions, criminal liability is realized within public relations, mandatory subject of which is the state represented by the authorized bodies and officials. A special feature of criminal responsibility should recognize the special procedure for criminal responsibility and its subsequent implementation, which is determined by the provisions of the Criminal Procedure and Criminal Executive Codes of Ukraine.

The above makes it possible to conclude that the criminal legal doctrine by searching the contemporary requirements of the definition of criminal responsibility should be guided by the rule of law, which ensures the dominance of the development of the legal and social state and the proper functioning of civil society on the basis of recognized social indicators.

Keywords: criminal liability, criminal legal measure signs of criminal responsibility.